GÜNEY KAZAKİSTAN'DAKİ BAKSILIK VE ELTİLİK GELENEĞİNİN ŞAMANLIK KÖKLERİ (19 YÜZYIL VE 20 YY. BAŞ DÖNEMLERİ)*

Shamans Roots of The Baksilic and Eltilic Tradition In South Kazakhistan (19. Century and The Beginning of 20. Century)

Tattigül KARTAEVA**

Öz

Kazak halkının geleneksel yaşamlarıyla mânevi dünyalarında hâlâ gizemini koruyarak bir sır gibi kalmaya devam eden özel bir hadise, Kazak topraklarının güney bölgesindeki şamanizmin gelişmesi meselesidir. Kazaklar erkek şamanları "baksı", kadın şamanları ise "elti" diye adlandırmışlardır. Çeşitli tarihi devirlerde Kazak topraklarını ziyaret eden seyyah, bilgin, tarihçi ve folklor araştırmacıları baksıların törenlerine şahit olduklarında, onların gerçekleştirmiş oldukları ritüellerin hangi geleneğe ait olabileceğini tahmin edemeseler de baksıların ilham güçlerini ve gördükleri gizemli hareketlerin tamamını olduğu gibi yazıya geçirmişlerdir. Baksılar insanları ölülerin ruhlarıyla ve mitolojik kahramanlarla bağdaştırmışlardır. Baksılar sesli zikir ettiklerinde cinleri yardıma çağırmışlar ve her bir baksının kendine ait piri olmuştur. Onlar eline kopuz, dombra (Kazaklara ait iki telli müzik aleti) ve sopa alarak zikir yapmışlardır. Baksılar ozan, üfürükçü, hekim, büyücü, sihirbaz, besteci özelliklerini taşımış, kendi özelliklerini hep gizli tutmuş ve öğrenci yetiştirmemişlerdir. Devamlı aynı ritimle söyledikleri nağmelerin dili halk şiirine yakın bir özellik taşısa da zamanın gidişatına göre içerik bakımından değişiklikler göstermiştir. Kazakistan'ın güney bölgesindeki baksılık özellikle 19. yüzyıldan başlayarak bilimsel açıdan araştırılmaya başlanmış ve bu sanatın gizemini Şokan Velihanov, İyosif Kastaniye, Abubakir Divayev, İşmurat İbragimov, Nikolay Grodekov, Lev Berg, Petr Komarov gibi araştırmacılar çözmeye çalışmışlardır. Adolf Yanuşkeviç, Rihard Karuts'un çalışmaları karşılaştırmalı inceleme yapmak için veri niteliği taşımaktadır. Araştırmalar ile dökümanlar, baksılığın yüzyıllarca animizm, şamanizm, zoroastrizm gibi eski dinler ile birlikte geliştiğini, daha sonraları İslam diniyle kaynaşıp, Kazak halkının içinde yaşamaya devam eden bir vaka olduğunu ispatlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Şamanizm, Animizm, baksı araç gereçleri, baksı nağmeleri, baksı hekimliği.

Abstract

A special event that continues to remain a mystery by preserving its mystery in the spiritual worlds of the Kazakh people with their traditional lives is a matter of developing shamanism in the southern region of Kazakh territory. The Kazakh people called the male shamans "Baksı" and the female shamans "Elti". While travellers, scholars, historians and folklore researchers who visited Kazakh lands in various historical periods, witnessed the ceremonies of the *Baksı*, they wrote the inspirational powers and the mysterious movements they saw as they were. *Baksı*s associate people with the souls of the dead and mythological heroes. When *Baksı*'s chanted aloud, they called the elves to help and each *Baksı* have had their own *pīr* (spiritual guide). They picked up *kopuz*, *dombra* (Kazakh musical instruments) and sticks. *Baksı*s have had the characteristics of bard, murmurer, physician, magician, and composer, and always kept their own features secret and did not raise students. Although the language of the tunes, which they sing with the same rhythm, have a feature close to folk poetry, they have changed in terms of content according to the course of time.

* Geliş Tarihi: 22.01.2020, Kabul Tarihi: 30.03.2020. DOI: 10.34189/hbv.94.011

** Prof. Dr. Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi, Arkeoloji, Etnoloji ve Müzecilik Bölümü, Almatı/Kazakistan, e-mail: kartaeva07@mail.ru,
ORCID: https:/orcid.org/0000-0001-6180-4107

In the southern region of Kazakhstan, the peculiarities began to be investigated scientifically starting from the 19th century and researchers, such as Chokan Velikhanov, Iyosif Kastanie, Abubakir Divayev, Ishmurat Ibragimov, Nikolay Grodekov, Lev Berg, and Petr Komarov tried to solve the mystery. Adolf Yanushkevich and Rihard Karut's studies can be considered as data for comparative analysis. Researches and documents prove that the *Baks*ı tradition has developed for centuries with ancient religions, such as animism, shamanism, zoroastrism, and it is a case that later fused with the religion of Islam and continued to live in the Kazakh people.

Keywords: Shamanism, Animism, baksı tools, baksı tunes, baksı medicine.

1. Giriş

Kazak topraklarındaki Türk halkları yüzyıllarca süren tarihi geçmişinde çeşitli dini inançlara sahip olmuştur. Bunlardan biri *baksılık*tır. Kazak Türkçesinde şamanlık özellikler taşıyan erkeklere *baksı*, kadınlara *elti* (kendinden geçen anl.) demişlerdir.

"Baksı" sözü Moğol, Tangut dillerinde doktor, şarkıcı, müzisyen, kâhin anlamını taşımaktadır (E-viç, 1913; Kastaniye, 1913: 150). Eski Türkçede baksıya "kam" denmiştir (Mahmud Kaşgarî, 1997: 1, 333; 3, 218). Günümüzde ise baksı ve fal açanlara Çin Kazakları'nın dilinde "kam" denmektedir (*Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi*, 2005: 379). Abubakir Divayev'e göre "baksı" sözü Çağatayca'dan gelmiştir ve falcı, sihirbaz gibi anlamlar içermektedir (Divayev, 1896: 33). Türkçede "şaman" olarak bilinmektedir.

Şokan Velihanov "baksılar (Şamanlar), gökyüzü ve ruhların desteğiyle diğer insanlardan daha bilgili olmuşlardır ve büyücülük özelliklere sahip olmuşlardır. Halk tarafından şair, müzisyen, falcı ve hekim olarak kabul edilmişlerdir" (Velihanov, 1985: 52) diye baksılar hakkında bilgi vermiştir.

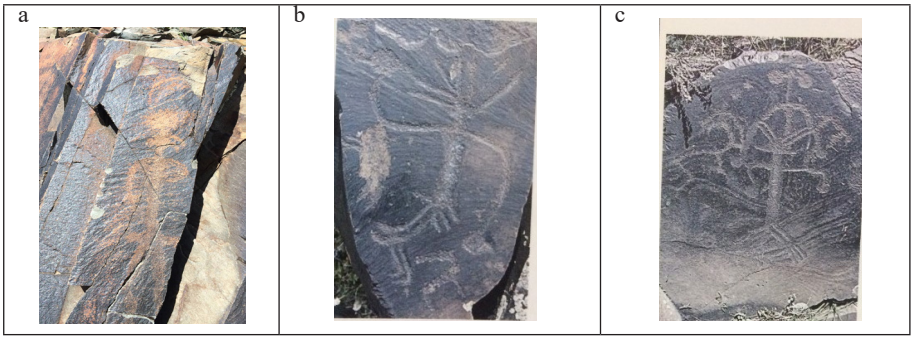
Baksıların anlayışına göre ilâhlar ve ölmüşlerin ruhu, en kutsal olarak sayılmıştır (Basilov, 1992: 229-231; 278). Baksılar büyüler yapıp, tedavilerle uğraşmış, yağmur duası etmişlerdir. İnsanlara zarar veren kötülerle savaşabilme gücüne sahip olmuşlardır.

Baksılığın çıkış tarihinin, ateşe tapma ve şamanizm ile alakalı olduğu bildirilmiştir (Basilov 1992; Radlov 1989, Velihanov 1885). Her milletin, her bölgenin baksıları tedavi yöntemlerini oradaki halkın özelliğine ve anlayışına göre ayarlayarak uygulamıştır. O dönemlerde iki üç köyde bir baksıya rastlamak mümkündür. Baksılıkla aslında erkekler uğraşmıştır. Onlar bazen iki üç ay süreyle köy köy dolaşıp halkın içine karışmışlardır. Kazaklar arasındaki "Baksıya kocam deme" adlı söz bununla ilgilidir. *Eltiler* (kadın baksılar) çok azdır, Kencekız, Balbike, Cumakiz, Hadişa adlı kadın baksıların yaşadığı hakkında halk arasında yaygınlaşmış efsane ve hikâyeler vardır (Alimbay vd., 2017: 498; Basilov, 1992: 240). Baksılar, halkın verdikleriyle yetinmişlerdir ve tedavi parası istememişlerdir. Baksılar kendi boylarındaki özelliklerini gizli tutmuş ve öğrenci yetiştirmemişlerdir. Baksıların kıyafetleri çok sade olmuştur ve hekimlik yaparken rahat hareket edebilmesi için geniş kesimli olmuştur. Baksı tedavileri genelde keçeden yapılmış olan çadırların içinde yapıldığından dolayı bu tedavilere çoksayıda insan katılamaz.

Kazaklar arasında baksıların tedavi şekilleri, onların söyledikleri *sarın* adlı ezgili anlatıları, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Kazak topraklarına gelen askerler, gezginler ve araştırmacılar tarafından büyük ilgi görmüştür. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki Rusça yayınlarda Kazak halkını "Kirgiz", "Kaysak", "Kirgiz-Kaysak", Kırgız halkını ise "Kara Kırgız" veya "Vahşi Kırgız" olarak tanımlamışlardır. Şamanizm ile ilgili en önemli ve ilginç veriler, Kazak topraklarının güneyinde, yani Sırderya Nehri'nin orta ve son akışı boyunda bulunan araştırmacıların kayıtlarından oluşmaktadır. Sırderya Nehri'nin aşağı akışı boyunda bulunan Kızılorda bölgesini "Sır Bölgesi" şeklinde de adlandırırlar. Sırderya'nın aşağı akış bölgesi Aral denizinin doğu, kuzeydoğu kıyıları ile sınırlanmıştır. Makalede incelenen 19 yüzyıl 20. yüzyılın başında "Sır Bölgesi" idari olarak Perovsk ve Kazalı ilçelerine ayrılmıştır.

2. Baksılığın Eski İzleri

Arkeologlar tarafından "baksı" olarak tanınan kaya resimleri, baksıların eski zamanlardan beri doğa ve evrenle ilgili bir bilgi sistemine sahip olduğunu göstermektedir. Tanbalı kaya üzerindeki (Güneydoğu Kazakistan) "baksı" görüntüsünün Tunç Çağı'na ait olduğu tahmin edilmektedir. Tanbalı baksı gök cismi güneşle gizemli bir bağlantı içindedir (Resim 1a). Bayanjurek kayalıklarındaki (Güneydoğu Kazakistan) bir baksı görüntüsü ise onun şifa dağıtma seansını yansıtıyor gibidir. Elinde baksının bir parçası haline gelen disk şeklinde bir ayna vardır (Resim 2b). Kargalı dağı geçidinde M. Ö. 1.- M. S. 2 yüzyıllara ait olabilecek baksı bir kadına ait altın hazinenin bulunması, baksılığın kökeninin çok derinlere uzandığının delili gibidir. Baksıların bütün cansız varlıkların da canı olduğunu düşünmeleri, herhangi bir hastalığı iyileştirirken bir araç olarak ateşi kullanmaları, ruhlara tapmaları, animizm, zoroastrizm, şamanizm dinlerinin hâkim olduğu dönemlerle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

Resim 1. Bir kayaya oyulmuş "baksı" görüntüsü: a) Tanbalı petroglifi. Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir; b,c) Bayanjurek petroglifindeki bir baksı görüntüsü. (Samaşev, 2006: 170-174)

3. Baksı Ezgileri

Baksılar hastayı tedavi etmeden önce kopuz, dombra, asatayak veya davul eşliğinde çalınan, "sarın" adlı büyülü ve zor bir ezgiyle ölmüşlerin ruhlarını, pirleriyle

cinlerini davet etmişlerdir. Bu ezgi, özellikle hastaları tedavi sırasında çalınmıştır. "Sarın" ezgisini çalmak için kullanılan aletler, diğer müzik aletlerinden farklı olmuştur. Bu aletlere insanın bedenindeki hastalıkları def etmeye yardımcı olacak zil ve ayna yerleştirilmiştir (Resim 2-6).

Resim 2. Elinde asatayak (zilli sopası) olan bir baksı. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez müzesi koleksiyonundan.

Resim 3. Asatayak görüntüsü. Ikılas adındaki Halk Müziği Enstrümanları Müzesi koleksiyonundan.

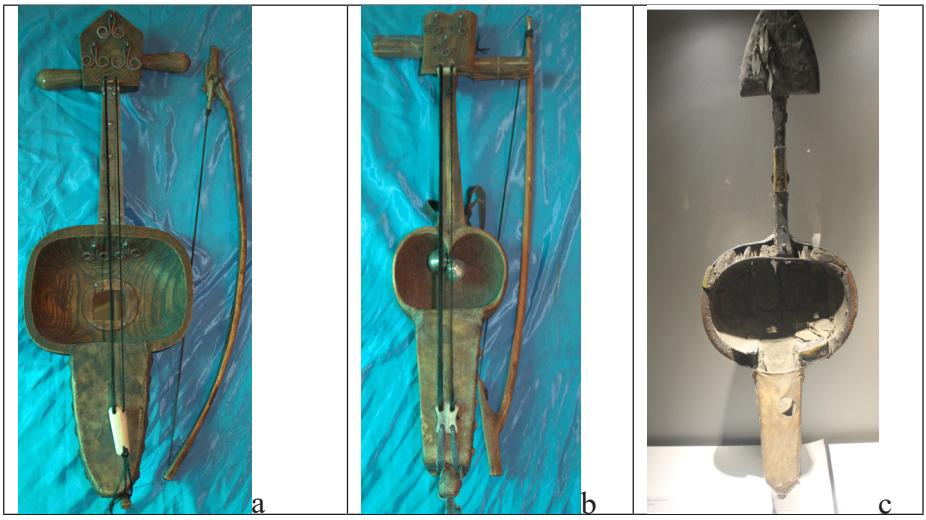
Resim 4. Baksı. Abubakir Divayev'in çektiği bir resimdir. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Merkez müzesi koleksiyonundan.

Resim 5. Baksı Silembek babası Berikbay baksıdan aldığı kopuzuyla *sarınlar* söylemektedir (Çekaninskiy, 1929: 77).

Baksı kopuzuna cinlerle şeytanları kovmak için ayna, şıngıraklar yerleştirilmiştir. Halk arasında "baksı kopuzu", *baksının baygege kosar köligi* (yarışa sokan aracı), yani *sarın* söylediğinde, seans sırasında kopuz baksının uçmasına, başka bir âleme

geçmesine yardımcı olacağına dair yaygın bir inanç vardır. (KK 1-8). Baksı kopuzlarının bazıları müzelerde bulunmaktadır (Resim 6).

Resim 6. Baksı kopuzu: a,b) Dede Korkut anıt kaynakları müzesi kolleksiyonundan (Kızılorda, Karmakşı); c) Caras Baksı kopuzu (18 yüzyıl sonu ve 19 yy. baş dönemi) Ikılas adındaki Halk Müziği Enstrümanları Müzesi koleksiyonundan (Almaty).

Hastayı tedavi esnasında baksılar, ruhlara sığınarak, ateşin içinde ısınmış olan çok sıcak demiri diliyle yalayıp, kılıç üzerinde ve ateşte yalınayak gezerek inanılmaz gösterilerde bulunmuşlardır. Baksıların tedavi araçlarından biri kamçı olmuştur ve kamçı yardımıyla hastaların vücudundaki hastalıkları başka bir şeye taşıyıp, iyileştirmişlerdir.

Baksılık şamanizm, animizm gibi dinlerle iç içe yaşayan bir kavram olmasına rağmen, çeşitli tarihi devirlerin tesirinde kalmıştır. Oğuz Kıpçak devrinde Türk kültürünün etkisindeyken, daha sonraları İslâm dininin özelliklerini taşımaya başlamıştır. Sır Bölgesi'nden olan Türkolog âlim Auelbek Konıratbayev "Şamanizm uzun zamanlar Umay Ana şeklinde kabul edilirken, 7-9. yüzyıllarda ise yeni bir inanç olarak ortaya çıkmıştır. Onun en önemli kahramanları baksılar olsa da, asıl sahipleri Dede Korkut, Babay-Tüktüler[1] olmuştur. Bu inanç sistemi (kült) Sır bölgesinde 8-9. yüzyıllarda hüküm sürmüştür" (Konıratbayev, 1987: 116) der. Auelbek Konıratbayev, Kazak tarihinde 7-9. yüzyılların "Erken Türk Dönemi" veya "Oğuz-Kıpçak dönemi" diye adlandırıldığını ve aynı dönemlerde Sırderya'da baksılığın o zamandaki evliyaların etkisiyle geliştiğini dile getirmektedir. Dede Korkut'un Kazak baksılarının piri olması, bu dönemlerde Sır bölgesindeki baksılığın ayrıcalıklı bir özelliğe sahip olduğunu da göstermektedir.

Otinşi Aljanov'a göre "Baksılar öncelikle Dede Korkut ezgilerini öğreniyorlardı. O dönemlerde Dede Korkut, baksılar tarafından evliya olarak kabul edilmiştir. Dede

Korkut ezgilerini duyan baksıların bir yerde duramayıp, hareket halinde olmaları çok şaşırtıcı bir durumdur. Dede Korkut ezgilerini öğrenen baksılar, ün salmış başka baksıların cin çağırma sırasında çaldıkları ezgileri de öğrenmeye başlıyorlar." diye ilettiği bilgiler, Kazak bozkırında yaşayan baksıların Dede Korkut'un ruhuna sığındıklarını ve baksılığın Sır bölgesinde yaşayan Kazaklar arasında yaygın olduğunu göstermektedir (Aljanov, 1894). Dede Korkut hakkındaki efsaneler, onun Oğuz-Kıpçak tayfasının önderi, evliya, akıl hocası, ileri görüşlü, sazcı, sadece destanlar okuyan ozan değil, Oğuz-Kıpçak ulusundan çıkmış meşhur baksı, ilk olarak kobız ezgilerini çalan ve müzik dünyasına kazandıran insan olduğunu ortaya koymaktadır (Konıratbayev, 1991: 89).

Sırderya Nehri vadisinde yaşayan Devlet baksı, kopuzcu Tabınbay, Kör kâhin adlı kimseler "Tanrı Küy" (Tanrı ezgisi), "Korkut Küy" (Dede Korkut ezgisi) gibi ezgileri kopuzla çalmışlardır. Dede Korkut kopuzu ve ezgileri ünlü Koylıbay adlı baksıya miras kalmıştır. Dede Korkut'tan önceki baksılar ise Su tanrısı Süleyman'ı, sonrakiler ise Dede Korkut'u ve daha sonrakiler de Koylıbay'ı pir tutup, onlara sığınmışlardır. Alkei Marğulan'a göre baksı ezgilerinde Koylıbay'ın isminin geçtiği yerde onun piri ve hocası olarak mutlaka Dede Korkut'un da adı söylenirdi. Baksılar hastanın önünde Dede Korkut havalarını çalarak, ölümden kurtuluş yollarını aramışlardır. Bu özellik de Dede Korkut'un ölümden kurtuluş yollarını aradığı destürle uygunluk taşıdığını göstermektedir. Sırderya nehrinin aşağı kısımları "Su ayağı Korkut" diye adlandırılmışken, Torgay bozkırında da "Korkut gölü", "Korkut suyu" gibi yer adları mevcuttur. Bu şekilde adlandırılmalarının tarihi sebebi, çok eski zamanlarda Oğuz boylarının Sırderya ile Torgay bozkırları arasında göçebe halde yaşamalarından dolayı olabilir. Böylece Margulan, Uludağ ile Torgay bozkırlarında yaşamış olan baksıların gösterilerini Dede Korkut ile bağdaştırmıştır (Margulan, 1985: 212-228).

Çokan Velihanov, "Ulu baksılar bütün hastalıkları tedavi edebilmişlerdir. Hastanın karnını keserek ameliyat yapmışlar, kadınların sağlıklı bir şekilde doğum yapmalarına yardımcı olmuşlar, ruh kuvvetini kullanarak kötü cinleri korkutup uzaklaştırabilmişler, çeşitli oyunlarla kendi ruhunu çağırıp fal bakmışlardır. Usta baksılar, ritüel sırasında kılıcı karnına geçirme, kılıcı sapına kadar yutma, kıpkırmızı olana kadar kızdırılmış demiri yalama ve baltayla göğsüne vurma gibi hareketlerle kendilerinin ustalıklarını ortaya koymuşlardır. Bütün bu gösteriler çok eskiden o döneme kadar muhafaza edilip, Evliya Korkut'tan miras kalan ezgilerle ve kopuz sazıyla çalınan nağmelerin desteğiyle gerçekleşmiştir." diyerek, baksıların Dede Korkut ezgilerinden ilham aldığını dile getirmiştir (Velihanov, 1985: 74).

Sırderya nehrinin son kesimi boyundaki Kazaklar arasında Dede Korkut'un babası diye bilinen Kara Baksı 6-7. yüzyıllarda yaşamış ve kendi döneminin en meşhur baksısı ünvanına sahip olmuştur. Kara Baksı, halk arasında "Ulu baksı" (Büyük Şaman) diye de adlandırılmıştır. Gerçek adı Karakoca'dır. Oğuz kabilesinin Bayat kolundandır. Dede Korkut'un annesi ise Kıpçak kızı olmuştur ("Korkıt Ata" *Ensiklopediyalık Ciynak*, 1999: 124, 744-754; Kazak Baksı-Balgerleri, 1993: 154-175).

Sý basynda Súleımen, *Sý aıaǵy ırim Qorqyt.*	Nehir başı Süleyman, Nehir sonu Korkut'tur.

diye başlayan Sır bölgesindeki baksıların bir ezgisini İyosif Kastaniye kayda geçirmiştir (Kastaniye, 1913: 113).

Baksılar ezgilerini söylemeden önce ya da söyledikten sonra rahatsız olan kimsenin hastalığının türüne göre büyücülük yetenekleri kuvvetli Kazak mitolojisinde tanınmış olan Şarabas, Korabay, Kökaman, Dosıbay ve Jirentay gibi cinleri çağırırlarmış:

Keı-qaptan qylsha Sharabas *Toqsan qoıdyń terisi,* *Top shyqpaǵan Sharabas* *Seksen qoıdyń terisi* *Bórik shyqpaǵan Sharabas.*	Key-kaptan ince olan Şarabas Doksan koyun derisi, Kürk olmayan Şarabas Seksen koyun derisi Başlık olmayan Şarabas.

Seksen qoıdyń terisi *Teń shyqpaǵan Kókaman,* *Kelshi bermen Kókaman,* *Kókaman degen jyn keldi,* *Aıqaılap baryp aldyna sal*	Seksen koyun derisi Eşit olmayan Kökaman, Buraya gel Kökaman, Kökaman adlı cin geldi, Bağırarak at önüne.

Jynnyń basy Dosybaı, *Jyn shaqyrdym osyndaı* *Jyn áýlıe kele me* *Bir-birine qosylmaı.*	Cinlerin başı Dosıbay, Böyle cini çağırdım Avare cin gelir mi Bir diğeri olmadan.

Jyn atasy Qaraman *Endi qaıda baramyn* *Aıtqanymda kelmeseń* *Aldyńa sirá túspeımin.*	Cin atası Karaman Şimdi kime giderim Davetime gelmezsen, Ben de seni istemem.

Jyn atasy Jırentaı *Qolyna jasyl tý alar* *Naızany qanǵa sýardyń* *Dertti kúrep qýandyń.*	Cin atası Cirentay Elinde yeşil bayrağı Mızrağı kanla suladın Dertleri silip sevindin.

gibi ezgiler söyleyerek belli cinleri çağırırlarmış. Kazak mitolojisinde Şarabas adlı cinin başı büyük, boyu çok uzun ve vücudu dev gibidir. Onu bazı baksılar "Korabay" diye çağırırmış. Kökaman, Kazak bozkırının her yerinde dolaşabildiği

için baksıların hepsi genelde onu çağırırmış. Iyosif Kastaniye'nin fark ettiği bir diğer şey ise, cinleri davet eden baksı daha sonra yerinden kalkıp, ateşte ısınmış kazmayı bir kenara çektirip, ısınmış demirlerin üzerinde yalınayak yürüyormuş ve baksının ayakları demire değdikçe ayaklarından yanık kokuları gelirmiş. Ardından yanan ayaklarını hastanın vücudunda gezdirirmiş. Daha sonra gaz lambasını yakarak onu ağzında söndürürmüş. Kendi kendini ve hastayı, ya da katılmakta olan diğer insanları kamçıyla, sopayla dövermiş. Fakat baksının vurduğu yer acımazmış, çünkü cinler darbelere engel olurmuş. Cinler çıldırdıkça keçe evin duvarları dilim dilim olup, odadaki eşyalar kendi kendine parçalanırmış. Cinle karşılaşan baksı bu sefer kendi vücudunu ısırmaya başlarmış. Gözleri fal taşı gibi açılarak, neredeyse patlamak üzere olurmuş. Baksının sıcak demiri yalaması, şeytan korkunca hastanın vücudunu terk ederek, demire yapışır diye inanmasıyla ilgiliymiş. İki kılıcın keskin tarafını yukarı kaldırıp, üzerindeki yumuşacık ayaklarını tekrar hastanın vücuduna değdirirmiş (Kastaniye, 1913: 124).

Áýeden kómir túsirgen	Havadan kömür indiren
Ot jaqpaı temir eritken,	Ateşsiz demir eriten,
Qaý kúregi baqyldap,	Ateşte ısınan küreği,
Balǵa tıse shaqyldap,	Çekiç değdikçe çığıran,
Pir Dáýit pirim, sen qolda,	Davut Pirim sen kolla,
Sen qoldasań men munda.	Sen kollarsan, ben de varım.

diye, Er Davutu çağırıp, su kralı Suleyman'ın da desteğine güvenmiştir. Uyurgezer hastaları tedavi etme 3-9 güne kadar sürmüştür (Kastaniye, 1913: 120-121, 149).

Baksıların pirlerle cinleri çağırması tüm Türk halklarında görülmüştür. Ancak, her ulusun kendi pirleri ve cinleri olmuştur (Bilgili, 2019; Abdülkadir, 1986: 72-90). Örneğin, Altay baksıları Too Kan, Mansar Kan, Soo Kan, Okty Kan, Purhan Kan, Iacin Kan, Ulgon, Kergadai, Perbi Kan, Totoi Paiyan gibi pirleri ve ruhları çağırıp onların desteğine güvenmişlerdir (Radlov, 1989: 357-399).

19. yüzyılda Sırderya nehri boyunda yaşayan Düysenbi adlı baksı, hasta kadını tedavi etmeden önce kocası ile çocuklarından onun karnını kesmek için izin almış. Yanına yirmi delikanlıyı alan baksı, hastayı ortaya oturtup, ateşe yağ dökerek, cinlerinin isimlerini söyleyerek çağırmaya başlamış:

Dáýlerim eki birdeı aıda! – deımin,	Devlerim, ikinize de haydi! diyorum,
Qan isher kelmeı Kóben	Acımasız Köben gelmedi,
Qaıda deımin.	Nerede diyorum.
Álgi meniń jarǵyshym,	Şu benim parçalayıcım,
Ishtegi dertti alǵyshym.	İçteki derdi silenim.

Kesheden bermen jarǵyshym!	Sizleri parçalayıcım!
Kókemanym kókte oınar,	Gökamanım gökte oynar,
Kóleńkesi jerde oınar!	Gölgesi ise yerde oynar!
Alpys qoıdyń terisi	Altmış koyun derisi
Aý shyqpaǵan Qorabaı.	Don olmamış Korabay.

Jetpis qoıdyń terisi	Yetmiş koyun derisi
Jeń shyqpaǵan Qorabaı!	Kol çıkmamış Korabay!
Men shaqyrdym sizderdi,	Ben çağırdım sizleri,
Kelshi bermen, jarańdar!	Buraya gelin, halayık!

Ritueli tamamlayan baksı hastayı sırt üstü yatırıp, bıçakla karnını kesip, karnından yağ parçasını çıkarır. Kestiği yeri ipek iple diker. Oraya toplanan halk korkup kaçışır. Baksı, kestiği yeri üç defa elleriyle ovalayarak, kendince tedavi eder. Bu tedavi sonucunda hasta üç gün içinde iyileşir (Miropiyev, 1888: 46). Baksılar hastayı tek başına muayene etmez, tedaviye başkalarının da şahit olmasını isterler ve bu ritüele 15-20 kişi katılır (KK-1; KK-2; KK-8).

1886 yılında Abubakir Divayev, Sır bölgesine seyahati sırasında, baksının çaldığı kopuz tellerini omurga kemiklerinin arasına sokup çıkarabildiğine, karnına bıçak sokup, iğne yutabildiğine şahit olmuştur. Abubakir Divayev, "Perovsk yakınlarında çeşitli sesler çıkarabilen baksıları gördük. O, cinlerle perileri çağırarak, tir tir titremeye başladığı sırada, domuz gibi homurdadığı, it gibi hırladığı, at gibi kişnediği, kuzu gibi melediği bizlere duyuluyordu. Baksılar cinleri çağırdıkları sırada kopuzlarını çalmayı sürdürüyorlardı. Ancak, iyice yoruldukları anda kopuzlarını bırakıyorlardı. Tam o anda baksı, urganla bağlanmış deliyi hayal ediyor, gözleri kançanağına dönüp ateşler püskürüyor, cinlerle periler gelmiş gibi bir hale bürünüyordu. Onların her birin isimlerini tek tek söyleyerek çağırıyordu" (Divayev, 1896: 33-34) derken, halk arasında baksıların az olmadığını da dile getirmiştir.

Sır bölgesinin evliyalık kültü, Kazak halkının kutsal mekanları ile evliyaların yaşadıkları kutsal toprakların özellikle Sırderya nehri kıyılarında, Türkistan topraklarında yer almasıyla yakından ilgilidir. Sır bölgesindeki baksılığın Kazak topraklarının diğer bölgelerindeki baksılıklardan farkı, baksıların söyledikleri ezgi metinlerinde "Allah'ın" ve diğer evliya şahsiyetlerin isimlerinin söyleniyor olmasındadır. Bu da bölgede baksılık ile İslam dininin iyice kaynaşmış olduğunu kanıtlamaktadır. Iyosif Kastaniye'nin kayda geçirmiş olduğu bir ilahide:

Túrkistanda túmen bap,	Türkistan'da tümen bab,
Saıramda sansyz bap,	Sayram'da sayısız bab,
Otyrarda otyz bap,	Otırar'da otuz bab,
Eń úlkeni Arystan bap"	En büyüğü Arıstan Bab.

derken baksılar, Şakpak ata, Şilten baba, Karahan baba, Ayşa Bibi, Koşkar Ata gibi başka evliyaların da ruhlarını davet ederlermiş. Bir gün ruhları çağırırken, diğer bir gün cinleri çağırırlarmış (Kastaniye, 1913: 112-124).

Abubakir Divayev'in kayda geçirdiği Sırderya bölgesindeki baksıların İslami özellikler taşıyan ezgileri dikkate alındığında, geçmişte yaşayan evliyaların ruhlarından medet umup, güç alıp, onların yardımlarıyla hastalara tesir ettikleri görülmüştür:

Islamǵa pana Muhamed, *Sý basynda Súleımen,* *Chamal áýlıe qoldasań.*	İslam peygamberi Muhammed, Su başında Süleyman, Çamal evliya kollarsan.

Toqsan qoıdyń terisi *Ton shyqqan Sharabas.* *Jáne keldi dáý peri,* *Jáne keldi kún peri,* *Jáne keldi Aıqoja,* *Jáne keldi Kúnqoja.*	Doksan koyun derisinden Kürk giyen Şarabas. Ve de geldi dev peri, Ve de geldi güneş peri, Ve de geldi Aykoca, Ve de geldi Günkoca.

Oıdan keldi on qoja, *Qyrdan keldi qyryq qoja.* *Aınalaıyn Nurqoja.* *Sol qojanyń ishinde* *Ásirese bir qoja.* *Perilerdiń bári de.* *Ústi bir-bir mingen taı.*	Ordan geldi on hoca, Burdan geldi kırk hoca. Kurban olayım Nurkoca. Hocaların içinde Özellikle bir hoca Perilerin hepsi de Birer birer binmiş at.

dediği satırlardan, eskiden gelen baksılığın İslam dininin tesiriyle değişikliğe uğradığını fark etmek mümkündür. Bunun yanı sıra bu ezgi "Ya Allah, Bismillah, sen yardım et bizlere." diye başlar ve ezgi sırasında hocalar içinden çıkan belli din adamlarının isimlerini söyler (Divayev, 1896: 34-35). Kazak topraklarının güney bölgesinde ve Sırderya nehrinin boyunda pek çok hoca yaşamıştır ve İslamiyetin yaygınlaştırılmasında onların büyük tesiri olmuştur. Baksının tedavi ritüelinin ve ezgiler söylemesinin *zikir salu* [zikretmek][2] diye adlandırılması da baksılığın İslami özellik taşıdığını göstermektedir. Bazı baksıların dansı zikir çekmek olarak kabul edilmiştir (KK 1 - 8).

Resim 7. Baksı dansı. 19 yy. sonu. Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Film Foto Belgeler ve Ses Kayıtları Arşivi fonundan.

Baksılar evlenen gençlerin geleceği hakkında kâhinlik yapmak için ozan veya büyücü şeklinde düğünlere katılıp, cinler ile ruhlardan yardım istemişlerdir (Divayev, 1899; Korjenovskiy, 1913). Kazak baksılarının fal açıp geleceği öngörme yetenekleri de olmuştur (Radlov, 1989: 404).

Seyyah Lef Berg'in şahit olduğu baksı oyununda, baksı kendisini urganla bağladıktan sonra, iki kişinin iki tarafa çekmesini istemiştir. Sıkı bir şekilde çekilen urganın tesiriyle baksının nefesi kesilip, gözleri yuvalarından fırlayarak kanlanmıştır.

Evin içine kalın, düz tahtayı getirtip, kafasını kırana kadar vurup, kalın ağacı alıp vucuduna da darbeler indirmiştir. Lef Berg, baksının gösterisine dayanamayarak evden dışarı çıkıp gittikten sonra da bu gösteri gece yarılarına kadar devam etmiştir (Berg, 1899).

Baksıyı bir lohusanın albastı hastalığına tutulmasını engellemek için çağırmışlar (İbragimov, 1872: 123). Baksı engel olmazsa kötü cinler lohusanın ciğerini çalar ya da loğusa hummasına tutulmasına sebep olabilir, şeklindeki mantıktan dolayı, kadının doğumu zorlaştığında onu kötü cinler sarıyor diye düşünmüşlerdir. Kadını lohusa hummasından ya da kötü cinlerden korumak için doğum yapacak kadının yanına puhu kuşu tüyü takılmış başlığı yerleştirmişlerdir. Molla gelip Kur'an-ı Kerim okuyup, doğum yapacak kadını okuyup üfleyerek[3] iyileştirmeye çalışır. Bütün bunlar

yardımcı olmazsa, baksı çağırılır. Baksı eve yaklaşır yaklaşmaz, "Hey, çık!" diye bağırıp, kötü cinleri kovalayıp, kamçısıyla keçe çadırın duvarlarına vurmaya başlar, silahı eline alarak çadırın yukarısına doğru ateş eder (Kustanayev,1894: 36). Bu lohusa hummasını ya da kötü cinlerin getirdiği hastalığı bulaşıcı bir hastalık olarak gördükleri için doğum yapacak kadının olduğu çadıra genç kadınları sokmazlarmış (Grodekov, 1889: 98).

Sır bölgesindeki Kazaklar arasında kötü cinler ile baksılar arasındaki mücadeleler hakkındaki hikâyeleri 1880 yılında Miropiyev kaleme almıştır. Yanında kalabalık bir grupla yolda yürüyen Molcigit adlı ünlü bir baksı, ağzına sıkıştırdığı ciğeri aceleyle dereye atmak üzere koşmakta olan it kılığına girmiş kötü cini görür görmez onun peşine takılmış. Biraz kovaladıktan sonra, atından inip, yerleri döverek koşmaya devam etmiş. Yanındakiler de onun ardından yetişerek baksının yaptıklarını tekrarlamışlar. Bir süre sonra karşılarından bir köy görünmüş. Baksı köye gelip: "Ölen insan hangi evde?" diye sormuş. Daha sonra baksı ölen kimsenin evine gelerek kopuzunu eline alıp, dokuz cinini çağırmış:

Eı albasty, zalym,	Ey, albasti zalimn,
Salshy ókpesin ornyna,	Ciğeri yerine koy,
Janyn bershi bısharanyń qolyna,	Biçarenin eline canını da geri ver,
Tyńdamasań sózimdi,	Dinlemezsen sözümü,
Syılamasań ózimdi,	Göstermezsen saygı bana
Alarmyn oıyp kózińdi,	Alırım oyup gözünü,
Joq qylarmyn ózińdi.	Yok ederim seni.

diye emirler veren ezgisini söylemiş. O anda ölmüş olan kadın canlanarak, başını kaldırmış. Baksının kahramanlığı "Kötü albastı baksıdan korkunca, kadının canını geri verdi" diye anlaşılmıştır. Bu hikâyedeki it kılığındaki kötü cini, baksıyla beraber kovalamış olanların hiçbirisi görmemiştir. Çünkü, bu tür kötü cinleri bir tek baksılar görüp tanıyabilirmiş (Miropiyev, 1888:13).

İnsan vücudundaki hastalıklardan korunma inançlarını esas alan sistemin dikkate değer ilginç bir yanı ise Rus araştırmacı M. Lyalina'nın yazılarında ortaya çıkıyor: "Türkistan'da yaşayan halkın düşüncelerine göre bütün hastalıklar şeytanlarla kötü cinler yüzünden meydana geliyor. Böyle zararlı güçlerle savaşmanın yollarını yerli hekimler iyi biliyor. Beyaz gözlü atı, puhu kuşunu, saksağanı ya da dikenli çalıyı arayıp buluyorlar. Puhu kuşu sesinin zararlı güçleri ürküttüğüne, onun tüylerinin başlığa, elbiseye, at yalına takılması sonucunda zararlı güçlerden korunduklarına inanırlardı. Hasta insanın çıplak vücuduna bir avuç dikeni atmakla da şeytandan korunmak mümkündür. Üstelik yere kılıcın sapını saplayarak, kılıcın keskin tarafını yukarıya baktırarak yerleştirmek büyük bir savunma olarak algılanmıştır" (Lyalina, 1873: 102). Burada yerli hekim olarak baksılardan söz edildiğini fark etmek zor değildir. Çünkü yapılan tedavi yöntemlerini aslında baksılar çok kullanmıştır.

Zehirli böcekler ile sürüngenlerin sokmasından zehirlenen insanlarla hayvanları tedavi etmeye de baksılar yardım etmiştir. Baksılar, yılan, kara böcek, sarı akrep, örümcek gibi zehirli haşerelerle sürüngenlerin soktuğu zehiri büyüleyerek geri alabilmişlerdir. Baksı, böceklerin dilinden anlayan Süleyman Peygamber ile onun oğlu Davut Peygamber'i, zararlı hayvanları inlerinden çıkarabilen Kambar'ı yardıma çağırıp, emir, kandırma, korku ve övgü içeren ezgiler söyleyerek onları kandırabilmişlerdir:

Naǵyz áýlıe Súleımen,	Hakiki evliya Süleyman,
Jalǵyz áýlıe Súleımen,	Tek evliya Süleyman,
Kómekke shaqyram men seni,	Yardıma çağırıyorum ben seni,
O áýlıe Dáýit,	O Davut evliya
Erekshe kúshtiń ıesi,	İse olağanüstü güç sahibi,
O áýlıe Anadıar,	O Anadiyar evliya,
O áýlıe Atadıar,	O Atadiyar evliya,
Sózime qulaq asyńdar,	Sözlerime kulak asın,
Kómekke maǵan kelińder.	Gelin bana yardıma.

diye ruhları çağırdıktan sonra emretmeye başlar:

Inińnen shyq saryshaıan	İninden çık ey akrep
Sen Qambardyń bılıgindesiń	Sen Kambar'ın emrindesin
Inińe tas tússe de shyǵasyń.	İnine taş düşse de çıkacaksın.
Ýly shaıan,	Zehirli akrep,
Qımylyń seniń sadaq oǵynan shapshań	Yay oğundan hızlısın
Sý aǵyna jetkizbes júriksiń	Suyun akıntısıdan hızlısın
Qarlyǵashtaı ushyp shyq,	Kırlangıç gibi uçup çık,
Suńqardaı ushyp kel.	Sungur gibi uçup gel.

diye övdükten sonra, korkutmaya başlar:

Men qaraqurttyń qanymyn,	Ben kara böcek kanıyım,
Men saǵan qudaıdyń jibergen keselimin,	Ben sana Tanrı'nın gönderdiği derdim,
Men almastan ótkir qylyshpyn,	Ben elmastan keskin kılıcım,
Men ádiraspannyń dánimin,	Ben üzerlik tohumuyum,
Men pyshaqtyń júzimin,	Ben bıçağın keskin yüzüyüm,
Súleımenniń kúshimen,	Süleyman'ın gücüyle,
Qarsy aldyma kelińder,	Gelin benim önüme,
Kelmeseń kesir etemin,	Gelmezseniz engel olup,
Ózen sýǵa aǵyzam.	Irmağa sizi atarım.

(Divayev, 1839: 32-33).

Büyücü baksılar, yeryüzündeki bütün böceklerin dilini bilmiştir. Zehirli haşereler sokmasına karşı tedavinin Sırderya nehrinin boyundaki yaygınlaşmasının da özel sebepleri olmuştur. Sırderya bölgesindeki kumsal, çöl ovalarda kara böcek, Sırderya'dan aşağı doğru akan arkların boyundaki kamışlı yerlerde örümcekler, nemli kısımlarında kara böcekler, kırkayaklar, danaburnu gibi böcekler pek çokmuş. Küy [ezgilerin] atası Dede Korkut da kara böceğin sokması sonucu ölmüştür. Sırderya nehrinin boyundaki zehirli böceklerin büyük bir kısmını yılanlar oluşturmuştur. Petr Rıçkov "Sırderya'nın iki yanındaki yerli halkın anlattıklarına göre o civarlarda pek çok okyılanlar yaşarmış. İnsanlara ok gibi saldırdıkları için onlara okyılan demişler." derken, zehirli haşerelerin tek panzehiri olarak büyülemeyi göstermiştir (Rıçkov, 1887: 213).

Ayak parmakları ile ellere çıkan yaralara Kazak halkı "Kökşe" demiştir. Kökşenin bulaştığı yer yavaş yavaş genişleyerek, irin kaplarmış. Kemiğe geçerse kemik çürüyerek düşermiş. Kökşe'yi tedavi etmek için büyücü hastanın karşısına geçerek:

Aqsha, aqsha emes,	Para para değil,
Kókshe kókshe emes,	Kökşe kökşe değil,
Sen bizge kelgen qonaq bolsań da,	Sen bize gelen konuk olsan da,
Otyrǵan jeriń jaıly emes,	Kaldığın yer rahat değil,
Sen búrkittiń balasy bolsań da,	Sen kartal yavrusu olsan bile,
Sen búrkittiń azýly tyrnaǵy bolsań da,	Sen kartalın azılı tırnağı olsan bile,
Esińde bolsyn,	Unutma,
Men pyshaqtanda ótkir bolamyn.	Ben bıçaktan da keskinim.

diye üfürürmüş.

"Süf, süf, çık!" diye kökşeyi kovalarmış. Baksının tedavi ettiği hastalıklardan biri de Sibirya ülseri ve sifilis hastalığıdır. Sibirya ülseri ortaya çıktığı anda fark edilirse, çiviyi ya da demiri ısıtıp, yaraya basıp yakarmış. Ama hastalık ilerlemişse, hastanın ateşi yükselip, üstelik yara vücuda yayılmaya başlarmış. Bu tehlikeli hastalıkları tedavi etmek için baksı koyunun kurutulmuş kırk dışkısını alıp, hastanın karşısına oturduktan sonra, derin bir nefes alıp, elindeki dışkıların birini hastaya doğru fırlatırmış. Diğer kalanlarını da tedavi ezgisini söyleyerek, koyunun kırk dışkısı bitene kadar sırayla atmaya devam edermiş.

O, kúleńgen, kúleńger,	Ey, hastalık, hastalık,
Uzaqqa jabysar, kúleńger.	İyice yerleşmiş hastalık.
Jaýynger bolyp shatyryńdy qulatam men.	Savaşçı olup çadırını yıkarım ben.
Shyq, Súleımenniń arbaýymen,	Çık, Süleyman'ın üfürmeleriyle,
Basyma dýlyǵa kıip,	Başıma miğferi giyerek,
Qarsy turdym men,	Karşı durdum ben,
Saǵan jas kúnimnen	Gençliğimden seninle
Dos boldym men.	Arkadaş oldum ben.
Nege qarsy almaısyń sen.	Neden karşılamıyorsun sen.
Shyqpasań sen,	Çıkmazsan sen,
Halyq aldynda qyzaram men.	Halkın önünde utanırım ben,
Halyq aldynda qyzaram men.	Çık, Süleyman'ın üfürmeleriyle.

O, zıankes, basyndaı bolǵan túıeniń,	Ey, haşere, başı gibi devenin,
Ashýymmen oınama sen meniń,	Öfkemle oynama sen benim
Qaharyn tógem aıazdyń	Dökerim hiddetini ayazın
Jalbyz, sura, alabuta,	Nane, kara pazı, kazayağı,
Sólimen qorshaımyn solardyń	Onların suyuyla bastırırım
Shyq, Súleımenniń arbaýymen.	Çık, Süleyman'ın üfürmeleriyle.

diye üfürerek, okunmuş iple yarayı sarıp bağlarmış (Divayev, 1902:482).

Baksılık özellikleri baksılara geçici olarak ya da tesadüfen gelip yerleşirmiş. Bunun hakkında Komarov'un, Adambay baksı hakkında verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Bir gün yabancı iki kişi Adambay'a gelip "On iki yıl baksılık yapacaksın" demiş. Adambay "İstemiyorum" dediğinde el ve ayaklarına inme inip, zayıflayarak ağzı eğrilmişmiş. O yabancı kimseler tekrar gelip "Bundan böyle baksı olmazsan, hayatın boyunca felçliğe mahkûm olacaksın." demişler. Adambay kopuzu eline alır almaz hemen iyileşmeye başlamış. O iki yabancı ona cinleri nasıl çağırması gerektiğini ve tedavi yöntemlerini öğretmişler. O günden sonra Adambay, meşhur bir baksı olmuş. Bir çok kişiyi tedavi etmiş. Tam on iki yıl geçtiğinde birden cinleri kaybolup, Adambay'ın baksılığı da sona ermiş (Komarov, 1905: 790).

Sırderya nehri boyunda 19 yy. sonu - 20 yy. başında yaşayan baksılar içinde Devlet ile Omar adlı baksılar yaşamıştır. Devlet baksı Arka bölgesine gitmek için yola çıktığında, Cabıktık Kara Ağacı adlı yerde toplantıya gitmekte olan bir grup kişiyle karşılaşır. Onun mucizelerini görmek isteyen bu adamlar kopuzunu elinden alıp, ağaca bağlamışlar. Oradan epeyce uzaklaştıktan sonra baksıya: "Haydi, bakalım, şimdi uzakta kalan kopuzunu aldırtabilir misin?" demişler. Devlet baksı, toplanan insanları bir yuvarlak oluşturacak biçimde oturmalarını rica edip, "Atlarınıza dikkat edin, kaybetmeyin" dedikten sonra, kendisi de ortalarına oturmuş. Ezgilerini söyleyerek cinlerini çağırıp, onları geride kalan kopuzuna gönderdiği anda gökyüzünü kara

bulutlar kaplamış ve kopuzun bağlı olduğu ağaç kökleriyle birlikte koparak, oturan insanların ortasına gelip düşmüş. Halk, Devlet baksının gösterdiği mucizeleri halen birbirine anlatırmış[4]. Omar adlı baksı ise halkın ortasında oturup, kopuz çalıp ezgiler söylerken, cebinden yılanı çıkararak, orada oturan halkın önünden geçirebilmiştir. Bu baksı ise "Cargış" adlı cinden yardım alırmış (Kazak baksı-balgerleri,1993: 194-195).

Sırderya nehrinin son akışı boyundaki Kazalı ve Aral Kazakları arasında yaşamış olan Bakaş Hoca'nın da baksılık özellikleri halk arasında halen konuşulurmuş. O faraşı ateşte ısıtıp, su serperek tedavi edermiş. Hastayı tedavi ederken iğne yutup, itle konuşurmuş[5].

20. yüzyılın başlarında halk arasında az da olsa baksılık yapanlar mevcut idi. Onlardan biri Berkinbay adlı baksıdır. Bir yandan baksılık yaparken, diğer yandan İslam'ın şartlarını da tam olarak yerine getirmiş ve halkı İslam dinine davet etmiştir. Bu sebeple halk arasında Kalpe [Halife] olarak adlandırılmış. Halk Berkinbay Kalpe'yi 20. yüzyılda yaşamış olan son baksı olarak bilmiştir. Onun daha önceki dönemlerde yaşamış olan baksılardan farklı yanı Sovyet döneminde yaşamışlığı ve baksılık yaparken yöntem ve hareketlerinde Şamanizmin değil, İslami özelliklerin daha fazla olmasıdır. Berkinbay Kalpe 480 kilo (halk arasında 30 put olarak söylenmiştir) ağırlığındaki taşı kaldırıp, top gibi döndürebilirmiş. Kaynamakta olan suya kolunu soktuğunda kolu yanmazmış. Hastaları tedavi ederken yanmakta olan seksevil odununun ateşini elleriyle karıştırıp, ateşin korunda kıpkırmızı olmuş olan kazmayı diliyle yalayıp, su serperek hastayı okuyup üflermiş. Sırderya'nın suyu taşacağı sırada suyun kenarına oturarak dua okur, buz parçalarını küçülterek, suların taşmadan akmasını sağlarmış. Buzların üzerinden yalınayak atlayarak Sırderya'nın bir yanından diğer bir tarafına kısa sürede geçebilirmiş.

Berkinbay Kalpe, bazı dönemlerdeki baksılar gibi soğukta üşümeme, ateşte yanmama, bir yerden ikinci bir yere uçarak gidebilme[6] gibi ayrıcalıklı vasıflarını hep sır gibi saklamıştır. Berkinbay Kalpe, baksılık ezgilerini birilerinin yazıya geçirmesini, kendi fotoğrafını çekmeyi yasaklamıştır. Sovyet hükümetinin "ateist" siyaseti taraftarları Berkinbay Kalpe'yi "İslam misyoneri" diye suçlayarak, hapse de attırdığı olmuştur. Berkinbay Kalpe ömrünün son günlerine kadar baksılık yaparak halkı tedavi etmekle uğraşmıştır. O sadece hastalıkları tedavi etmekle kalmamış, bunun yanı sıra halka sebatlılık, verdiği sözünde durma, merhametlilik, kanaatkârlık, tövbe etme, şükretme gibi ahlaki değerler hakkında bilgi ve öğütler vermiştir (Salkınoğlu, 2007; KK-4; KK-5; KK-9). Berkinbay Kalpe'nin mucizelerine şahitlik eden büyüklerin bazıları hâlâ hayattadır[7].

Baksılık, Kazak topraklarının her yerinde, hatta vatanından uzakta yaşayan Kazaklar arasında da yaygın olmuştur. Komarov'un verdiği bilgilere göre, kısır kadınlar da aslında baksılardan yardım istemişlerdir. Taşkent civarındaki Karasu adlı yerde yaşayan Begalı adlı adam, kısır olmuş eşini Turbat köyünde yaşayan baksıya getirmiş. Baksı, tam oracıkta bıçağıyla kadının karnını kesip, kısırlığına neden olan

bir taşla sarı su toplanmış olan torbayı çıkarmış ve karnını ipek iple dikip kapatmıştır. Bu tedaviden sonra kadın üç çocuk doğurmuştur. Komarov'un izlediği kısır kadını tedavi sırasında baksı:

Qarataýdyń basynan,	Karadağın başından,
Qaralanyp kelińder,	Karalanıp gelin!
Tumar taýdyń basynan	Muska dağın başından
Tumarlanyp kelińder!	Muska olup gelin!
Aq pyshaq, Qara pyshaq,	Ak bıçak, Kara bıçak,
Albastyny urýndar.	Şeytanları dövün.

diye, iki bıçağı ateşe koyup iyice ısıtmış. Isınmış olan bıçakları iki eline alıp, vucuduna sokup çıkartıp, ikinci bıçağı dibine kadar sokup, hastanın çevresinde dönmeye başlamış. Aynı bıçağı hastaya da sokmuş. Hasta o anda birkaç defa evin tavanına kadar yükseldikten sonra geri düşüp uzanırken, haram olarak sayılan kanları dışarı fışkırmış. Baksı yorgun düşüp, hareketsiz kaldığı anda hasta da yavaş yavaş kendine gelmeye başlamış. Daha sonra o hasta kadın gebe kalmıştır. Bölgedeki bütün baksılar tedavi sırasında bıçak kullanmışlar. Yanuşkeviç 1880 yıllarında Doğu Kazakistan'ı ziyareti sırasında baksılar arasındaki bu tür ritüele katılıp, baksıların sunmuş oldukları dört bıçağı kendi vucuduna sokmasına rağmen bir damla kan çıkmadığına şahit olmuştur (Yanuşkeviç, 1979: 171-172, 195-198, 265-226). Baksılar, hangi otların şifa dağıttığını da iyi bilmişlerdir (Zalesskiy, 1991: 37).

Karşılaştırmalı olarak Alay bölgesindeki Kazaklar ve Kırgızlar arasında baksı tedaviye hastanın sol tarafına oturarak başlamıştır. Dış kıyafetlerini çıkartıp, ocağın etrafında güneşin hareket ettiği yöne dönerek tedavi seansını başlatır. Üç dört defa döndükten sonra "Lâ İlâhe İllâllah" der ve ritüeli seyredenler de onun dediklerini tekrarlarlar. İzleyicilere "Şeytanı kovayım mı?", diye sorduktan sonra "Git, sen git!" diye hastayı yanındakilerle beraber dövdükten sonra, 640 kilo ağırlığındaki şeytanı kovup defettiğini söylemiş. Baksı bu seansı hastaya su serperek tamamlamıştır (Korjenovskiy, 1913).

Sırderya nehrinin boyundaki Kazak topraklarının güney bölgesindeki baksılığın ayrıcalıklı bir özelliği, buradaki baksıların "aynalayın" (aynaluv-dönmek anlamındadır) sözcüğünü çok kullanmalarıdır. Baksı tedavi sırasında bütün hareketleri hastanın çevresini dolaşarak yaparmış. Dönme hareketinde doğaüstü bir gücün gizli olduğuna inanılmış ve bu sebeple de ortaya bu tür bir hareket çıkmıştır. İnsanı okuyup üflerken de başının üzerinden bir şeylerin döndürülmesi olayı da Baksılık ile ilişkilendirilir. Baksının tedavisi ile hizmetinin karşılığı olarak, halk onları hiçbir zaman eli boş göndermemiştir.

4. Baksıların Hastalıkları Tedavi Yöntemleri

Kazak baksılar hastaları tedavi ederken belli bir zaman içerisinde olumlu netice alınmadıysa hastalığı "taşıma" ritüelini yerine getirmişlerdir. Delirmiş ya da cin çarpmış olan hastanın hastalığını taşımak için baksı hastayı yanına alıp, koşturtuyor ve onun çevresinde dönerek "Hu, hu, Allahu!" diye yüksek sesle bağırırmış. Bu tedavi üç günden bir aya kadar sürermiş. Yapılan tedavi yöntemi netice vermeye başlarsa, kurban keserlermiş. Kesilen hayvanın derisine hayvanın kemiklerini toplarmış. Yanına bu kemiklerin olduğu deriyi ve hastayı alıp iki yolun kesiştiği kavşağa ya da açık bir alana getirip hastayı okuyup üflermiş. Bazı baksılar kesilen malın baş kemiğini siyah, kırmızı renklere boyarlarmış. Boyadığı baş kemiğini hastanın altından geçirerek uzağa fırlatırlarmış. Bu arada hastanın içindeki kötü niyetli ruhlar o baş kemiğe doğru atılıp, onu kemirmeye başladığı sırada baksı hastayı kaçırırmış (Komarov, 1905: 790). Kazak topraklarının batı tarafında ise baksı derinin içerisine konmuş olan boyanmış kemikleri batıya doğru fırlatırmış (Pallas, 1773: 577).

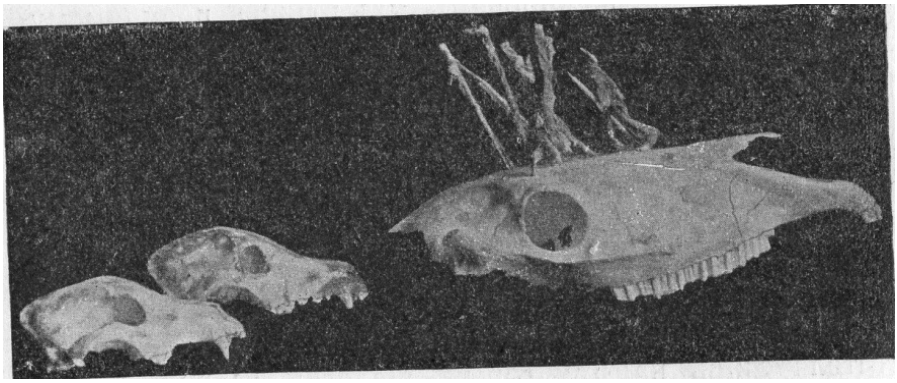
Kudabay Kostanayev'ın belgelerinde Sır bölgesine seyahat ettiği sırada baksının delirmiş bir insanı tedavi etme yöntemlerine ve hastalığı aktarma ritueline nasıl tanıklık ettiği anlatılmıştır. Gece gündüz uyuyamayan ve huzuru kaçan kadını hiçbir halk hekimi iyileştiremeyince, son çare olarak bir baksıdan yardım istemişler. Baksı eline kopuzunu alıp ezgisini çaldıktan sonra, ruhlarla konuştuğunu, kadının içinde cin olduğunu, onun üç ya da otuz gün içinde vücudundan çıkacağını söyleyerek, tedaviye geceye doğru başlamış. Hastayı çadır evin ortasına yatırıp, kopuzuyla ezgiler çaldıktan sonra, baksı "Çık, çık!" diye ısırarak, kamçıyla kırbaçlamaya başlamış. "Çek, kes, sür!" gibi sözcükler söyleyerek bağırmış ve orada izlemekte olan halka da bu sözleri tekrarlatmış. Kızdırılmış bıçağı kendine sokup, ısıtılmış olan sıcak çapayı yalamış. Baksının tedavi seansı birkaç gün sürmüş. Hasta iyileşmeye başlayınca, baksı cinleri "taşıma" yöntemini uygulamış. Cini aktarmak için bir köpeğin baş kemiğini alarak çeşitli renklere boyamış. Daha sonra baksı köyden tek sayı oluşacak şekilde birkaç kukla toplamış. Akşam çökünce hastayı köyün dışına, yol kavşağına getirip, köpeğin baş kemiğini yere koyup, toplamış olduğu kuklaları ona doğru atmış. Kuklalar burada cin, peri, şeytan olarak kâbul görülmüş. Hastanın başından kemiği üç kere döndürmüşler. Bunun anlamı, köpeğin baş kemiği hastanın içindeki cine gerçek bir it gibi gözükür diye düşünüldüğündenmiş. Kukla görüntüsündeki şeytan, perileri görüp, cin kendi yakınlarına gidip kavuşurmuş. Hasta dönüş yolunda geriye dönüp bakmaması gerekiyormuş (Kustanayev,1894: 42-47).

Resim 8. Baksının tedavi ritüeli ve hastalığı taşıyacağı kurbanlık koyunu. 19. yy. sonu. Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Film Foto Belgeler ve Ses Kayıtları Arşivi fonundan.

Baksıların hastalıkları taşıma yöntemimin bir başka şeklini Iyosif Kastaniye göstermiştir. Bunun için başında özel işareti var sarı keçiyi ya da kara koyunu kesip, etini kemiklerinden ayırıp, kemiklerini deriye sarıyor ve etini pişirip "Allah için" diyerek halka dağıtırmış. Baksı ile hasta bu etten yemezmiş. Baksı deriye sarılmış kemikleri ve hastayı yanına alarak büyük bir yolun kıyısına götürmüş. Yolun kıyısında baksı çukur kazmış ve hastayı o çukura yatırıp üç defa ileri geri hareket ettirmiş. Ardından, deriyle kemikleri orada bırakıp, hastayı alıp evine dönmüş. Iyosif Kastaniye'ye göre hastalığı taşıma ritüeline araştırmacı âlim Nikolai Ostroumov (1846-1930) da tanık olmuş. Perovsk (günümüzdeki Kızılorda) şehrinin yakınlarındaki yol kenarından geçerken kavşaktaki kumlu tepelerin arasındaki çeşitli eşyaları fark etmiş ve yakından bakmak istemiş. Yol arkadaşı bu eşyalara yaklaşmaması gerektiğini, hatta hiç bakmamasını tavsiye etmiş ve o eşyalara hastalıkların taşınmış olduğunu söylemiş. Yol arkadaşının şiddetle karşı çıkması ve bakmayı yasaklaması, Ostroumov'u daha da meraklandırmış. Nikolai Ostroumov yerde yedi kukla ile koyun derisini görmüş ve yedi kuklanın yedi düşmanı kastettiğini söylemiş (Kastaniye, 1913: 152-153).

Hastalığı taşıma ritüeline köpeğin kafatasının yanı sıra atın da boyanmış kafatası kullanılmıştır. Baksı kafatasına yerleştireceği kuklayı bir sopaya bez bağlayıp kendi eliyle hazırlamıştır (Resim 9).

Resim 9. Baksının hastalığı aktarma sırasında kullandığı aletler (Karuts, 1910: 128).

Günümüzde hastalığı taşıma ritüeli Sır bölgesindeki halk hekimleri arasında hasta olan çocuğu köpeğin baş kemiği konulan suda yıkamak, köpeğin yattığı yere yatırıp döndürmek, eski kaval kemiğini okuyup üfleyerek onunla tedavi etmek, kara koyunu kurban edip, bulunan hastalığı hayvanın kanına taşımak şeklinde canlılığını korumaktadır (KK-4; KK-5).

Baksıların zikir çalması ve hastalığı taşıma ritüelinde eski Şamanizm diniyle birlikte süregelen "ateş kültünün" önemi büyüktür. Yazılı ve sözlü verilerin büyük bir kısmı, baksıların tedavi edici ritüelleri yanan ateş önünde gerçekleştirdiklerini göstermektedir (Toleybayev, 1991: 52). Baksı hastayı tedavi seansında bıçak, kılıç, çapayı ateşte kıpkırmızı olana kadar ısıtır. Ateş baksıya, soğuk silahları sadece kötü güçlere karşı koymak için değil, aynı zamanda "hastalık taşıma" ve hastayı kötü güçlerden ve hastalıklardan "alastau" uzaklaştırma ritüelini gerçekleştirmek için de lazım olmuştur.

Hamburg'lu ünlü ressam, gezgin John Castle (yaklaşık 1720 -1741 yıllarında yaşamış) 1836 yılında Küçük Cüz Hanı Ebülhayır'ın ordusunu ziyareti sırasında Kazak baksının ateş önünde gerçekleştirdiği tedavi ritüeline katılıp gördüklerini çizerek kayda geçirir. Çizimde elinde kamçısı olan baksının hastanın üzerine yanmakta olan yedi mum koyduğu ve hastalığı taşıyacağı kurbanlık hayvanın kemikleri resmedilmiştir (Alimbay vd., 2017: 497; Resim 10).

Resim 10. John Castle'nin «Journal von der Ao. 1736 aus Orenburg zu dem Abul Geier Chan der Kirgis-Caysack Tartarieschen Horda» adlı eserindeki çizimin Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Müzesi'nin fotoğraf belgeleri fonundaki kopyası.

Çeşitli dış güçlerden korunmak amacıyla gerçekleştirilen "alastau" ritüeli günümüzdeki Kazaklar arasında, özellikle ateşle tütsüleme Sır Kazakları ile bu bölgedeki halk şifacıları arasında yaygın olarak kullanılan en eski geleneklerden biridir.

Kazaklar günümüzde de "Alas, alas, mın paleden kalas" (Alas, alas, bin beladan uzak) diye, bebek beşiğini, nazar değen, şansı kapanıp zor duruma düşen insanı, evi ateşle tütsüler[8].

"Ateşle tütsüleme" inancı Orta Asya, Sibirya, Doğu halklarına ortak, eski şamanizm inancıyla bağlantılı bir inançtır ve ateşe tapma ile doğrudan ilgili ritüeldir (Abdülkadir**,** 1986: 66-71). "Ateşle tütsüleme" inancı, İslam öncesi bir kalıntı olsa da, Kazak halkının geleneksel örfünde güçlü bir yer edinmiştir ve hala kesintiye uğramamıştır.

5. Sonuç

Kazak topraklarının Güneyi olarak kabul edilen Sırderya nehrinin orta ve alt akışı boyundaki baksılığın Kazakistan'ın diğer bölgeleriyle kıyasla ayrıcalıklı bir şekilde gelişmiş olması, baksıların piri sayılan Kara Baksının, Dede Korkut'un

Sırderya bölgesinde yaşamış olmasıyla ilgilidir. Baksıların Kara Baksı, Dede Korkut, Su Padişahı Süleyman, Davut, Kambar gibi büyüklerden yardım ummaları, Kazak halkının evliya kavramına çok değer verdiğini ortaya koymaktadır. Evliyalardan yardım istemek, Kazak halkının yaşam biçimlerinde eskiden beri var olmuştur. Bu gelenek eski animizm dininin kalıntısı olarak bugüne kadar korunmuştur. Kazak halkının eskiden Tanrı konusundaki görüşlerinin bazı özellikleri İslam diniyle kaynaşıp, yeni dünya görüşleriyle birlikte karışıp, dini anlayışları da yenilenip, gittikçe karmaşıklaşmış ve evliya kavramının anlamı da gün geçtikçe değişmeye başlamıştır. Animizm, yaşam sahiplerinin öbür dünyada da bir hayatlarının olduğunu ve insanların ölmüşlerle iletişim kurabilme imkânlarının olduğu hakkındaki görüştür. Yani bu insanlar, ruhun var olduğuna inanıp, onlara değer verirler, ölümü yaşamın öteki dünyadaki devamı olarak algılarlar.

Şamanizm dininin bir parçası olarak, "ateş kültü" de İslam dinine dahil olup günümüze kadar ulaşmıştır. Sırderya nehrinin orta ve son kesmi boyundaki baksıların İslami yaşam tarzları, eski anlayış biçimleriyle İslami gelenekleri yan yana yaşamaları, Sır bölgesinin İslam dininin yaygınlaşma merkezi olmasıyla alakalıdır.

19. yüzyılın sonlarına doğru baksıların toplumdaki sosyal dereceleri zayıflamaya başlamıştır. Bunun nedeni ise, 1868 yılında Rusya yönetiminin Kazak topraklarına hükmetmenin yeni kanunlarını ortaya koymuş olmasıdır. Kanunen öncelikle baksılık yasaklanmıştır. Daha sonraları İslam dini resmi bir şekilde yaygınlaşarak, mollalar cin çağırmak şeriata karşı gelmektir diye vaaz vermişlerdir. Son olarak, Kazak topraklarında yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlayan Rus tıp bilimi de baksılığa karşı çıkmıştır. 20. yüzyılda "ateist" siyasetini benimseyen Sovyet yönetimi "baksılık" yapan insanlara baskılar yapıp, "sürgün" tehditleri savurduklarından, baksılık da tamamen ortadan kalkmıştır.

Sonnotlar

[1] Babay-Tüktü – Baba Tüktü Saçlı Aziz adlı evliyadır. Kazak folklorunun en önemli mitolojik kahramanları olarak evliyalar kabul edilmiştir. Efsanelerin birinde Mekke'de padişah olan Baba Tuklas olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci efsanede ise Ahmed Yesevi'nin büyük babaları, Dede Korkut'un çağdaşı olmuştur. Bab Ata (halk içinde Bab Ata olarak da adlandırılmıştır) kümbeti onun kabrinin üzerine inşa edilmiştir. Üçüncü bir efsanede ise Kahraman Edige'nin babası oluyor ve onu peri kızı dünyaya getirmiştir. Baba Tüktü Saçlı Aziz, zor durumda olanlara yardım elini uzatıp, destek olmuştur. Ona sığınmak, ondan yardım dilemek Kazak halkının içinde hâlen görülebilmektedir.

[2] Zikretmek – baksıların Allah'ı övmesidir.

[3] Üfürmek – halk tedavisidir. Evin eşiğinin sağ tarafında yal kabına konulmuş suya hasta olan çocuğun çenesini daldırıp, "suyla üfürme" uygularlar. Hasta insan akşam olmak üzereyken, kıbleye dönüp, iki elini yere koyup, gögsünü yere değdirerek, başını aşağı doğru eğerek "Kara toprak, sen taşıyamazsan, ben de taşıyamam" diye başını sağa sola çevirip "Tfü, tfü, üf, üf" der ve bu hareketleri öne doğru uzanarak üç defa tekrarlarmış. Bundan sonra kalkıp ardına bakmadan saat ibresinin hareketi yönünde evin etrafını dolaşıp eve girermiş. Bu ritüeli üç gün tekrarlayarak "yerle üfürmeyi" yerine getirirmiş (KK-6; KK-7; KK-8).

Resim 11. Kara toprağa yerle üfürme ritüelinin gerçekleştirildiği arazidir. Sır Bölgesi. Bozkırda toprağa üfürme ritüelinin gerçekleştirildiği arazilere Kazakistan'ın başka bölgelerinde rastlanmamıştır. Yazarın çektiği fotoğraftır.

[4] Daulet baksı nehrin öbür tarafındaki çadır evi bu tarafına tabağıyla, sofrasıyla olduğu gibi havada uçurarak taşıyabilmiştir (KK-1; KK-2; KK-3; KK-8).

[5] Aral bölgesinde Bakaş hoca adlı molla baksılıkla uğraşmıştır ve tedavi sırasında 25 iğneye kadar yutup, hastalıkları iyileştirebilmiştir. Hastaya musallat olmuş cini çıkarmak için hastayı urganla bağlayıp, daha sonra toplanan insanları iki gruba ayırarak iki yöne doğru çektirtmişti. Bu baksının itle de konuşabilme özelliği olmuştur (KK-1; KK-2; KK-3; KK-8).

[6] Uçarak gidebilme – Sırderya nehrinin son akışı boyundaki Kazaklar arasında uçma vasıflarına sahip olan birkaç kişi olmuştur. Onlardan biri, Altıbay Kalpe, diğeri yukarıda adı geçen Berkinbay Kalpe olmuştur.

[7] Berkimbay Kalpenin nesilleri kazma, kamçı gibi tedavi aletlerini, özel eşyalarını bugünlere kadar saklamışlardır. Günümüzde Berkinbay'ın yakın akrabası üfürükçü Sabit Salkınoğlu Berkinbay'ın kullanmış olduğu "ketpen uşuk" yöntemini çeşitli tedavi seanslarında kullanabilmektedir (KK-9). Araştırma ve tedavi görme amacıyla Sabit Salkınoğlu'nu evime davet edip "ketpen uşuk" yöntemini uygulattım. "Kakandoz" diye adlandırılan köz karıştırma aleti olan küseyiküreğini gaz ateşinde iyice ısıtıp onun üzerine sıcak su serpip yüzüne, vücuduna pürkürttüğünde hiç yanmıyorsun. Üstelik bu alet iyice ısınıp kıpkırmızı olduğunda kızgın demiri yalayarak şov yapar. Seanstan önce bir dua okuyor. O, günümüzde Sır ve Mangıstau bölgesindeki ünlü bir şifacıdır.

[8] Kazakların dünya görüşündeki ateşin yerinin ayırt edici özelliği, Mağjan Cumabaev'ın "Sır'daki Alaş'a" adlı şiirinde açıkça görülmektedir. 1924-1929 yılları arasında Kızılorda şehri Kazakistan'ın başkentiydi. O dönemerde Alaş aydınlarının bir kısmı Kızılorda şehrinde, yani Sır Bölgesi'nde bulunmaktaydı. Şiir, Sır Bölgesi'nde çalışan Alaş Ordulular'a ithaf edilmiştir. Çeşitli dış güçlerden korunmak amacıyla "ateşle tütsüleme" gibi batıl inanç günümüzde sadece Kazaklarda arasında değil, aynı zamanda Türk halklarında da yaygın olarak kullanılan eski bir gelenektir.

Atan otka tabyngan. *Atan otka may salgan,* *Jan ba edi cınnan taisalgan?*	Dedelerin ateşe tapmış. Dedelerin ateşe yağ dökmüş, Cinden korkacak insan mıydı?.

- şeklindeki şiir yolları, Kazaklar arasındaki ateşin kutsal özelliğinin babadan çocuğa verilerek bir gelenek halinde sürdürüldüğünün kanıtıdır.

Otka tabın, Tanyr ot, *Ottan baska Tanry jok.* *Sözim, Sırdagı Alash'qa:* *Janındy Alash alasta.*	Ateşe tap, Tanrı ateş, Ateşten başka Tanrı yok. Sözüm – Sır'daki Alaş'a: Canını Alaş tütsüle.

– gibi şiir yollarından, Alaş Ordulular'ın ruhu daraldıkları anda, bunalım yaşadıklarında ateşle tütsüleme yöntemiyle Tanrı'dan bir yardım beklediklerini görebiliyoruz. Bu şiiri aracılığıyla Mağjan Cumabayev Alaş aydınlarına sıkıştıran "Kırmızı konseyin" baskısından kurtulmak için "ateşle tütsüleme" yoluyla bir çıkış yolu bulmaya çalışır gibidir. Sırderya'daki Alaşlılar'a "canını ateşle tütsüle" diye tavsiyelerde bulunması, bu bölgedeki yerel inançlara dayandığındandır (Cumabayev, 1992: 98-99). Şiirde geçen "*Atan otka may salğan"* (dedelerin ateşe yağ dökmüştür) ifadesindeki "ateşe yağ dökme" geleneği köklü ve bugün de devam eden bir gelenektir. Kazak halkında damat ilk defa kayınpederinin evine gittiğinde ateşe yağ dökerken, gelin de kocasının kapısını atlayıp gelin olurken ateşe yağ döker.

Kaynaklar

1. Sözlü Kaynaklar

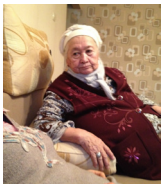
KK-1. Toksanbayev Kıdırali. Doğum yılı 1927, soyu Alım-Karasakal, Aral ilçesi, Karakum köyü. Kaynak kişi Toksanbayev Kıdırali'den 2011 yılında kayda geçirilmiştir.

KK-2. Toksanbayeva Aysulu. Doğum yılı 1938, soyu Alım-Karasakal, Aral ilçesi, Karakum köyü. Kaynak kişi Toksanbayeva Aysulu'dan 2011-2014 yıllar aralığında birkaç kez buluşularak kayda geçirilmiştir.

KK-3. Ayazbayeva Ürimhan. Doğum yılı 1932, soyu Alım-Jakayım, Aral şehri. Kaynak kişi Ayazbayeva Ürimhan'dan 2009-2012 yıllar aralığında birkaç kez buluşularak kayda geçirilmiştir.

KK-4. Auesbayev Kosan. Doğum yılı 1931, soyu Barlıbay-Tabın, Sırderya ilçesi, Terenözek. 2013 yılında kayda geçirilmiştir. Kaynak kişi Auesbayev Kosan'dan 2013 yılında kayda geçirilmiştir.

KK-5. Sakenov Bektibay. Doğum yılı 1940, soyu Köşey-Tabın, Sırderya ilçesi, Saken Seyfullin adındaki köy. 2013 yılında kayda geçirilmiştir. Kaynak kişi Sakenov Bektibay'dan 2013 yılında kayda geçirilmiştir.

KK-6. Nurşayeva Gülzinat. Doğum yılı 1925, soyu Konakbay-Cappas, Sırderya ilçesi, Nağı İlyasov adındaki köy. 2012 yılında kayda geçirilmiştir. Kaynak kişi Nurşayeva Gülzinat'tan 2012 yılında kayda geçirilmiştir.

KK-7. Kazanbayeva Şırınkül, Doğum yılı 1920, soyu Arğın. Şiyeli ilçesi, Nartay Bekejanov adındaki köy. 2012 yılında kayda geçirilmiştir. Kaynak kişi Kazanbayeva Şırınkül'den 2012 yılında kayda geçirilmiştir.

KK-8. Jiyenaliyeva Körkey. Doğum yılı 1924, soyu Kişkene-Kurmanay-Paluan, Aral şehri. 2012 ve 2018 yıllarda kayda geçirilmiştir. Kaynak kişi Jiyenaliyeva Körkey'den 2012 ve 2018 yıllarda kayda geçirilmiştir.

KK-9. Salkınoğlu Sabit. Doğum yılı 1960, soyu Omirkul-Tabın, Aktay şehri. Ataları Sır Bölgesi'nden, Berkinbay Kalpe soyundandır. Berkinbay Kalpe Mezarının başına mezar odası inşa ettirmiştir. Kaynak kişi Salkınoğlu Sabit'ten 2007 yılından itibaren birkaç kez buluşarak kayda geçirilmiştir.

2. Araştırma ve İncelemeler

Abdülkadir**,** İnan**.** (1986). "Tarihte ve Bugün Şamanizm". Erişim tarihi: 08.02.2020. http://www.muharrembalci.com/kitaplika/49.pdf

Aljanov, Otınşı. (1894). "Baksılar, duanalar". *Dala ualayatının gazeti* 36, 3.

Alimbay, Nursan vd. (2017). "Kazaktyn etnografiyalyk kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dastyrli zhyesi" *Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Müzesi Enciklopediyasi*. Volume 1. Almaty: Adam Damu Integrasiya, s. 497-504.

Basilov, Vladimir. (1992). *Şamanstvo u narodov Srednei Azii i Kazakhstana*. Moskva: Nauka.

Berg, Lef. (1899). "Baksı". *Dala ualayatının gazeti* 33, 3.

Bilgili, Nuray. (2019). *Gök Tanrının Gölgesi Şaman Türklerinde Şamanizm*. Eskişehir: Kripto Basın Yayın. Erişim tarihi: 01.01.2020. https://www.kitapyurdu.com/kitap/gok-tanrinin-golgesi-saman-amp-turklerde-samanizm/516756.html&publisher_id=2756

Cumabayev, Mağcan. (1992). *Tandamaly*. Almaty: Gylym

Çekaninskiy, I. (1929). "Baksılık (Sledı drevnih verovaniy kazahov)". *Zapiski Semipalatinskogo otdela Obshhestva izuçeniya Kazahstana (bıvshiy*

Semipalatinskiy Otdel Gosudarstvennogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva). Tom 1. Vıpusk XVIII. Semipalatinsk, 75-87.

Divayev, Abubakir. (1896). "Baksı". *Sbornik dlya statistiki Syrdaryinskoy oblasti. V tom. Taşkent: Tipo-litografiya torgovogo doma F i G. Br. Kamenskogo*, 33-37.

——. (1899). "Iz oblasti Kirgizskih verovaniy. Baksı kak lekar i koldun". *IOAIE*. Volume XV. Part 3. Kazan, 307-344.

——. (1902-1903). "Kirgizskie bolezni i sposoby ih leçeniya". *Turkestanskiye vedomosti* 80, 482; 43, 263.

——. (1893). "Volşebnyi zagovor protiv ukusa yadovitıh nasekomıh i presmikaushihsya". *Turkestanskiye vedomosti* 7, 32-33.

E-viç. (1913). "Şamanstvo u kirgizı. Nabludeniye Kastaniye v Perovskom uezde". *Turkestanskiye vedomosti* 28, 3.

Grodekov, Nikolay. (1889). *Kirgizi i karakirgizı Sırdarinskoy oblasti. Yuridiçeskiy bıt.* Volume 1. Taşkent: Tipo-litografiya S. İ. Lahtina.

İbragimov, İşmurat. (1872). "Etnografiçeskiye oçerki kirgizskogo naroda". *Russkiy Turkestan. Sbornik izdannıy po povodu politehniçeskoy vıstavki. Vıp 2. Statyi po etnografiyi, tehnike, selskomu hozyaystvu i estestvennoy istoriyi. Pod red. V.N.Trotskogo.* Moskva: V universitetskoy tipografiyi Katkov i K, 120-152.

Karuts, Rihard. (1910). *Sredi kirgizov i turkmenov na Mangişlake.* Çev. E. Petri. Sankt-Peterburg: Edition A.F. Devriyeva.

Kastaniye, Iyosif. (1912). "Iz oblasti kirgizskih verovaniyi". *Vestnik Orenburskogo Uchebnogo Okruga* 1, 3, 71-93.

——. (1913). "Iz oblasti kirgizskih verovaniyi". *Vestnik Orenburskogo Uchebnogo Okruga* 4, 112-124; 5, 149-166; 201-218; 6, 187-196.

Kazak Baksı-balgerleri. (1993). Derleyen J. Daurenbekov, E. Tursınov. Almatı: Ana tili.

Kazak Tilinin Aymaktık Sözdigi. (2005). Derleyen G. Galiyev, O.Naqısbekov, Ş.Sarıbayev, A.Uderbayev. Almaty: Arys.

Komarov, Petr. (1905). "Poveriya kirgizov". *Turkestanskiye vedomosti* 150: 790.

Konıratbayev, Auelbek. (1987). "Oğız-Kıpşak ulısı jane şamandık kulti". *Kazak eposı jane turkologiya*. Almaty, 115-121.

——. (1991). *Kazak Folklorının Tarihı.* Almaty: Ana tili.

Korjenovskiy, I. (1913). "O Şamanstve u Alaiskih Kirgiz". *Turkestanskiye vedomosti* 3, 2-3.

"Korkıt Ata" ensiklopediyalık ciynak. (1999). Almaty: Kazak Ensiklopediyası.

Kustanayev, Hudabay (1894). *Etnografiçeskiye oçerki kirgiz Perobskogo i Kazalisnkogo uezdov*. Taşkent: Tipo-Litografiya Br. Pertsevıh.

Lyalina, M. (1873). *Puteshestviye po Turkestanu N. Severtsova i A. Fedchenko.* Sankt-Peterburg.

Mahmud Kaşgarî. (1997). *Turik tilinin sozdigi (Diuani lugat-it-turik)*. 3 tomdyk. Almaty: Hant.

Margulan, Alkey. (1985). *Ecelgi cyr, anyzdar.* Kurastyrgan R. Berdibayev. Almatı: Jazuşı.

Miropiyev, M. (1888). "Demonologicheskiye rasskazı kirgizov sobrannıye i perevedennıye M.Miropiyevım". *ZIRGOOE.* Volume X. Part III. Sankt-Peterburg. Tipografiya V.F. Kirshbauma.

Pallas, Petr Simon. (1173). *Puteshestviye po raznım provintsiyam Rossiskoy imperiyi. P.1. Putishestviye 1768-1769 y.y. Translation of O. Tomsky.* Sankt-Peterburg: Tipog. Imp. ASc.

Radlov, Vasilii. (1989). "Şamanstvo i ego kult". *Iz Sibiri. Stranisii dnevnika.* Almanca'dan çevrilmiş ve yeniden yayımlanan variyanttır. Moskva: Glavnaya redaksiya Vostoshnoi literature, 355-409.

Rıçkov, Petr. (1887). *Topografiya Orenburgskoy gubernii*. 2-oye izdaniye. Orenburg: Tipografiya V. Breslina.

Salkınoğlu, Sabit. (2007). *Sırdariya sırları nemese Berkinbay auliye.* Almaty: Atamura.

Samaşev, Zeinolla. (2006). *Petroglify Kazahstana*. Almaty: Oner.

Toleybayev, Abdeş. (1991). *Relikty doislamskih verovanii v semeinoi obryadnost y kazakhov (XIX – nachalo XX vekov).* Almaty: Gulim.

Velihanov, Çokan. (1985). "Sledi şamanstva u kirgizov". *Sobraniye soçineniyi v pyati tomah.* Volume 4. Almaty: Glavnaya redaksiya Kazahskoy sovetskoy ensiklopediyi, 48-71.

Yanuşkeviç, Adolf. (1979). *Kundelikter men hattar.* Almatı: Jalın.

Zalesskiy, Bronislav. (1991). *Kazak saharasına sayahat.* Almatı: Oner.